

якнайцікавіше розповісти про свою Полтавщину підводить до думки, що плідна свого часу діяльність Полтавської вченої архівної комісії має гідних продовжувачів.

Відкривають "Архівний збірник" лаконічна і змістовна передмова директора Державного архіву Полтавської області К. Кукоби та ретельна розвідка В. Лобурця "Вивчення історії Полтавщини: традиції і сучасність".

У книзі вміщено дві статті про окремі напрями діяльності комісії: про археографічну — І. Бутича та археологічну — І. Кулатова і О. Супруненко. Кілька розвідок присвячено активним членам комісії та помітним культурним діячам Полтавщини, зокрема, О. Левицькому, В. Щепотьєву, В. Василенкові, В. Щербаківському, М. Астрябу, І. Павловському, І. Різенкові, М. Бужинському, М. Лятошинському, чие життя припало на кінець XIX та трагічний початок XX ст. Повідомлення мистецтвознавця В. Ханка "Наукова спадщина Віктора Василенка" супроводжується бібліографічним покажчиком праць цього вченого-народознавця і статистика, які були видрукувані протягом 1881—1910 рр. У покажчику 136 позицій.

У другій частині "Архівного збірника" подаються статті і повідомлення до історії краю, серед яких на особливу увагу заслуговують архівознавчі розвідки О. Єрмак та Л. Кислициної.

У третій частині вміщено публікації, які підготували місцеві архівісти З. Яненко і Т. Пустовіт. Це уривки неопублікованого дослідження М. Лятошинського "Династи та адміністратори Полтавщини XI—XX ст." і витяги з щоденника члена Полтавської вченої архівної комісії, лікаря О. Несвицького "Город Полтава в дни революции и смутное время 1917—1922", оригінали яких зберігаються у Державному архіві Полтавської області. Справжньою окрасою "Архівного збірника" є вміщені у ньому фотографії О. Левицького, В. Щербаківського, В. Щепотьєва, В. Василенка, І. Різенка, М. Лятошинського, І. Павловського, більша частина з яких публікується вперше. Не забуто у збірнику про список скорочень та інформацію про авторів статей. Можна лише пошкодувати, що на сторінках "Архівного збірника" немає узагальнюючої, цілісної статті про всі напрями діяльності комісії та її місце серед інших подібних інституцій. Сподіваємося, що така прогалина незабаром буде заповнена, запорукою чого є не тільки вдалий "Архівний збірник" полтавців, а й черговий, другий випуск збірки "Едиційна археографія в Україні у XIX—XX ст.: плани, проекти, програми видань", який готує Інститут української археографії НАН України і який спеціально буде присвячений діяльності українських вчених архівних комісій.

Валентина ШАНДРА

Jarosław Stoliczki. Egzulanzi podolscy (1672—1699): znaczenie uchodźców z Podola w życiu politycznym Rzeczypospolitej.— Kraków: Nakładem Uniwersytetu Jagiellońskiego, 1994.— 157 s.

Так сталося, що 1994 р. вийшли в світ відразу дві монографії молодих польських істориків, змістом своїм пов'язані з перебуванням території Подільського воеводства у складі Османської імперії в 1672—1699 рр. і політично-демографіч-

ними та економічними наслідками цієї обставини. В одній із них, науковця Варшавського університету Даріуша Колодзейчика, йдеться про власне турецьке панування в цьому краї¹. Друга, Ярослава Столицького з Ягеллонського університету, розповідає про долю шляхти Подільського воєводства, яка після укладення 1672 р. Бучацького миру змушена була емігрувати в неокуповані турками землі Речі Посполитої, головним чином — в Руське воєводство².

Тема дослідження Я. Столицького в історіографії не нова. Її порушували Антоній-Юзеф Ролле, котрий звичайно видавався під псевдонімом Dr Antoni J.³, Казимир Пулаский⁴ і Антоній Прохаска⁵. Але до того, як цю тему опрацював Я. Столицький, вона спеціально не вивчалась.

Автор виявив ґрунтовну обізнаність із джерельними виданнями, що так чи так стосуються теми, і ввів у науковий обіг великий масив матеріалів, які зберігаються в архівах і рукописних відділах бібліотек Варшави, Кракова, Курніка, Вроцлава, Гданська. Проте він зовсім оминув документи центральних державних історичних архівів України у Львові та Києві. Маємо на увазі джерела 1672—1699 рр., що відклалися в книгах гродських і земських судів та урядів Руського воєводства, в першу чергу судів та урядів Галицької й Львівської земель. До цих джерел належать, зокрема, й постанови (лявди) сеймиків подільської шляхти, котрі скликалися у 1673—1676 рр. в Галичі, а в 1677—1698 рр.— у Львові; дані постанови Я. Столицький використовує лише з названих тут праць К. Пуласького й А. Прохаски. У тих же книгах можна було віднайти й відомості про те, де і як в Руському воєводстві подільські вигнанці влаштувалися, з якими житейськими проблемами стикались. Документи київського архіву дуже важливі для з'ясування порушеного питання про грошову компенсацію шляхті за втрачені нею подільські маєтки; ці документи (їх чотири), досить великі за обсягом, становлять фонд 36, що має назву "Комісарський суд Подільського воєводства".

Я. Столицький добре орієнтований в польській літературі, що стосується теми, однак йому невідомі статті Д. Колодзейчика⁶. Він повністю проігнорував українську історіографію. Знехтував і статтю американського дослідника А. Фішера⁷.

Автор розглядає масову еміграцію подільської шляхти як частину біженства населення, насамперед польського, у другій половині XVII ст. (починаючи від вибуху національно-визвольного повстання українського народу під проводом

¹ Kołodziejczyk D. Podole pod panowaniem tureckim: Ejalet Kamieniecki. 1672—1699.— Warszawa, 1994.

² Лише побіжно й надто до того ж загально Я. Столицький згадує про втечі з окупованої Портою подільської території населення інших соціальних шарів. Про втечі їх див.: Крикун М. Матеріали про переселення народних мас з Поділля в останній чверті XVII ст. // Науково-інформаційний бюлетень архівного управління УРСР.— К., 1964.— № 6.— С. 63—68.

³ Dr Antoni J. Pod półksiężyciem // Dr Antoni J. Opowiadania historyczne.— Lwów, 1878.— Ser. 1.— S. 1—70; e jusd. Zameczki podolskie na kresach małańskich.— Wyd. drugie, przerobione i powiększone przez autora.— Warszawa, 1880.— T. 1—3.

⁴ Pułaski K. Szlachta podolska w czasie zaboru tureckiego (1672—1699) // Pułaski K. Szkice i poszukiwania historyczne.— Petersburg, 1898.— Ser. 2.— S. 201—279.

⁵ Prochaska A. Sejmik podolski in hostico // Przewodnik naukowy i literacki.— Lwów, 1920.— R. 47: 1920.— S. 804—822.

⁶ Колодзейчик Д. Кам'янецький еялет: Турецькі джерела до історії Поділля 1672—1699 років // Український археологічний щорічник.— К., 1993.— Вип. 1.— С. 113—118; Kołodziejczyk D. Ottoman Podillja: The Eyalet of Kam'janec' 1672—1699 // Harvard Ukrainian Studies.— 1992.— T. 1/2.— P. 87—101.

⁷ Fisher A. Ottoman Kamenets-Podolsk // Journal of Turkish Studies.— 1984.— N 8.— P. 55—83.

Богдана Хмельницького), коли це населення пересувалося зі східних володінь Речі Посполитої у західні, переважно на українських теренах (с. 5)⁸. Він визначає три хвилі еміграції цієї шляхти; перша розпочалась 30 серпня 1672 р., коли із зайнятого турками за три дні до того Кам'янця рушила колона його мешканців у напрямку Руського воеводства; початок другої припадає на 26 жовтня того ж року, і пов'язаний він теж з Кам'янцем — звідси, через вісім днів після укладення Бучацького мирного договору, в тому ж напрямку виїхало чимало шляхтичів; третя хвиля прокотилася восени 1680 р.— під час і після проведеного польськими і турецькими комісарами розмежування території Подільського воеводства з Руським і Волинським воеводствами Речі Посполитої (с. 15—16, 107—108). Кожна з цих хвиль не розкрита як процес, у динаміці: у праці йдеться, власне, тільки про початки перших двох хвиль, а третя хвиля лише декларується.

Головну увагу в книзі звернено на висвітлення політичних аспектів існування подільської шляхти у вигнанні: її діяльності, спрямованої на повернення Річчю Посполитою території Подільського воеводства, про залагодження справ, пов'язаних з грошовим забезпеченням через втрату подільських маєтків. Я. Столицький спирається на матеріали сеймів і сеймиків Речі Посполитої 1670-х — 1690-х рр.— докладно спинається на тому, як розглядалися на цих форумах, під тиском подільських вигнанців, потреби останніх і як вирішувались. У дослідженні скрупульозно простежено й проаналізовано “подільськошляхетські” сюжети у виданих і рукописних постановках сеймиків багатьох воеводств Польської корони, в тому числі українських — Руського і Белзького. Не обійдено увагою й деякі інші питання, що стосуються подільських вигнанців, зокрема, дуже актуальне протягом кількох років після ратифікації Портою й Річчю Посполитою Журавенського мирного договору в 1678 р. питання про розмежування у 1680 р. терену Подільського воеводства та Руського й Волинського воеводств (розділ третій)⁹.

Я. Столицький помилково твердить, що площа Подільського воеводства становила 28 996 кв. км (с. 103), тоді як за вимірами, зробленими для Александра Яблоновського надприкінці XIX ст., вона становила 19 152 кв. км¹⁰, а за нашими вимірами — 18 882 кв. км¹¹. Неправомірно, на наш погляд, використовує автор кількість димів, що містяться в податковому реєстрі (тарифі) 1661 р., для визначення маєткової структури шляхти Подільського воеводства: ці показники явно не відповідають реальній кількості житлових будівель у містах, містечках і селах¹². Обійдено, загалом беручи, питання про економічне становище подільських біженців у тих місцях, де вони опинилися.

⁸ Про долю шляхти, котра від 1648 р. емігрувала на захід з Чернігівського та лівобережної частини Київського воеводств йдеться в дисертації наукового співробітника Головного архіву давніх актів у Варшаві М. Кулецького, яку він захистив 1992 р. в Інституті історії Польської Академії наук (Kulecki M. Problem: egzulantów w Rzeczypospolitej w ostatnich latach panowania Jana Kazimierza i za panowania Michała Korybuta Wiśniowieckiego (1667—1673): Geneza, aspekty polityczne, społeczne i gospodarcze). Монографія Я. Столицького в проблемному плані дуже подібна до цього дослідження. Про нього Я. Столицький, однак, теж навіть не згадує.

⁹ Про це розмежування див. також: Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій Правобережної України в XV—XVIII ст.: Кордони воеводств у світлі джерел.— К., 1993.— С. 22—28, 40—43; Kołodziejczyk D. Podole.— S. 97—102; ejusd. The Ottoman Survey Register of Podolia (ca: 1681): Defter-i Mufassal-i Eyalet-i Kamançe. Harvard University Press (в друці).

¹⁰ Jabłonowski A. Przedmowa // Źródła dziejowe.— Warszawa, 1889.— Т. 19.— С. 12.

¹¹ Крикун М. Адміністративно-територіальний устрій.— С. 35, 36, 178.

¹² Див.: Крикун М. Г. Подільні реєстри XVII ст. як джерело // Третя Республіканська наукова конференція з архівознавства та інших історичних дисциплін. Друга секція: Спеціальні історичні дисципліни.— К., 1968.— С. 69—98.

грації змогла відновити свою діяльність) зобов'язано подати комісарському суду засновані на цих даних зведені реєстри (напевно, із зазначенням поселень і димів у них), причому компенсація мала видаватись тільки за втрачені приватношляхетські маетки (*iuxta fortunas incolarum bonorum terrestrium*)¹⁷.

Перша власне розподільча сесія комісарського суду розпочалась у Львові 16 березня 1678 р. Нічого не згадується про персональний склад суду. Згідно з його тодішнім рішенням¹⁸, компенсація здійснювалась за відомостями про кількість житлових будинків, зафіксованих подимним реєстром Подільського воеводства 1629 р.¹⁹ Цей реєстр обрано недаремно: він найповніший (до речі, і хронологічно перший) серед подільських подимних реєстрів перед 1648 р.²⁰, хоч і враховує тільки приватні шляхетські маетки, та й то, через різні причини, не всі. Комісарський суд керувався і складеним для нього (очевидно, Кам'янецьким гродським урядом) реєстром, у якому подано імена подільських шляхтичів і поряд назви поселень, що ними вигнанці володіли до відходу території Подільського воеводства до Османської імперії²¹.

Друга й остання з відомих нам сесія того ж суду розпочалась першої п'ятниці після свята П'ятдесятниці (*feria sexta post festum Solemnis Sacri Pentecoste proxima*) 1679 р.²², тобто 26 травня²³. У якому персонально складі суд зібрався, також невідомо.

У матеріалах першої сесії відклалися й відомості про розміри сум, зібраних у різних воеводствах Корони для розподілу їх між подільською шляхтою²⁴.

Микола КРИКУН

Aurelia Dziedziuk. Akta notariuszy w zasobie Archiwum Państwowego w Przemyślu.— Przemyśl, 1994.— 255 s.

Здається, немає року, щоб у державних архівах Польщі не з'явилася книжка — своєрідний путівник по їх документальних фондах. Саме такі монографії з пофоновим опрацюванням документів, а не загальні інформатори, останній з котрих побачив світ у 1980-х рр., нині характеризують науково-видавничу практику воеводського архіву у Перемишлі. Видання цього типу максимально набли-

¹⁷ ЦДІА України в Києві, ф. 36, оп. 1, спр. 2, арк. 88—89.

¹⁸ Там само.— Арк. 1.

¹⁹ Там само.— Арк. 1—53 зв. Згадане рішення комісарського суду від 16 березня 1678 р. назване "Declaratio dividendae summae in domos fumalium extraditarum contributionum in anno 1629" (там само.— Арк. 1).

²⁰ На підставі поданих комісарському суду відомостей з цього подимного реєстру (сам подільський подимний реєстр 1629 р., як і такі ж реєстри за наступні роки (до 1648 р.), не зберігся) ми спробували визначити із залученням різних інших джерел кількість населення Подільського воеводства в першій половині XVII ст. (Крикун М. Г. Населення Подільського воеводства в першій половині XVII ст. // Український історико-географічний збірник.— К., 1971.— Вип. 1.— С. 115—135).

²¹ ЦДІА України в Києві, ф. 36, оп. 1, спр. 4, арк. 1—86 зв.

²² Там само.— Спр. 2, арк. 54—73.

²³ Див.: Горбачевский Н. Археографический календарь...— С. 35.

²⁴ ЦДІА України в Києві, ф. 36, оп. 1, спр. 2, арк. 75—77.